

BÜYÜK İSTANBUL TARİHİ

CİLT V

PROJE YÖNETİCİSİ

M. Âkif Aydın

EDİTÖR

Coşkun Yılmaz

YAYIN KURULU

M. Âkif Aydın

Coşkun Yılmaz

Feridun M. Emecen

Yunus Uğur

Tuncay Başoğlu

Mehmet İpşirli

Coşkun Çakar

KÜLTÜR A.Ş.

Genel Müdür

Nevzat Küçük

Proje Koordinatörü

Fatih Yavaş

İBB KÜLTÜR A.Ş.

Maltepe Mahallesi

Topkapı Kültür Parkı

Osmanlı Evleri

Topkapı Zeytinburnu

34010 İstanbul

T: +90 0212 467 07 00

iletisim@kultursanat.org

www.kultursanat.org

ISBN (Takım): 978-605-9132-16-9

ISBN: 978-605-9132-21-3

Seri No: Tarih Serisi - 1

Yayınevi No: 15321

BÖLÜM EDITÖRLERİ

Dünya Ölçeğinde İstanbul

Yunus Uğur

Topografya ve Yerleşim

Mehmet Karakuyu

Siyaset ve Yönetim

Feridun M. Emecen

Coşkun Yılmaz

Demografi

Yunus Koç

Toplum

Arif Bilgin

Din

Hür Mahmut Yücer

İktisat

Coşkun Çakar

Ulaşım ve Haberleşme

Ali Akyıldız

Edebiyat, Kültür ve Sanat

Hatice Aynur

Mimari

H. İbrahim Düzenli

Eğitim, Bilim ve Teknoloji

Mehmet İpşirli

Salim Aydüz

Söyleşi: Hafızalarda İstanbul

Beşir Ayvazoğlu

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

A. Haluk Dursun

Abdülhamit Kırmızı

Ahmet Emre Bilgili

Beşir Ayvazoğlu

Cemalettin Şahin

Çiçek Derman

Erhan Afyoncu

Fikret Sarıcaoglu

Halil İnalcık

İlber Ortaylı

İskender Pala

İsmail E. Erünsal

Kemal Beydilli

Korkut Tuna

Mehmet Genç

Mustafa İsmet Uzun

Orhan Okay

Ömer Faruk Harman

Sadettin Ökten

Turhan Kaçar

Uğur Derman

Uğur Tanyeli

İLMİ REDAKSİYON

Feridun M. Emecen

Kemal Beydilli

Tuncay Başoğlu

Ömer Faruk Harman

Mustafa İsmet Uzun

Turhan Kaçar

Cemalettin Şahin

RESİM ALTİ METİNLERİ

Uğur Demir

Kemal Beydilli

SON OKUMA

Mustafa Birol Ülker

GÖRSEL EDITÖR

Uğur Demir

GÖRSEL ARAŞTIRMA

M. Esat Coşkun

M. Erhan Demir

A. Fatih Yılmaz

Ahmet Önal

Kemalettin Kuzucu

Ramazan Demir

İrfan Dağdelen

Hasan Yapıcı

FOTOĞRAF

İsmail Küçük

Coşkun Aydın

A. Bilal Arslan

M. Esat Coşkun

Ersin Çetintaş

Ahmet Akman

Sercan Samancı

TSM- BOA- SMEY

İBB ATATÜRK

KÜTÜPHANESİ

İSAM

İMLA VE TASHİH KONTROL

Mustafa Demiray

TASHİH KOORDİNASYONU

Sabahattin Yenice

BİBLİYOGRAFYA KONTROL

Abdülkadir Şenel

TASHİH

Pelin Aslan

Aylin Samancı

Semih Atış

TASARIM

Bülent Erkmen

GRAFİK UYGULAMA

Barış Akkurt, BEK

Emre Çelik, BEK

Merve Çakuroğlu, MAS

Önder Sakıp Dünder, BEK

Sarp Sözdinler, BEK

BASKI VE RENK AYRIMI

Mas Matbaacılık A.Ş.

Hamidiye Mahallesi,

Soğuksu Caddesi, No: 3

Kağıthane - İstanbul

Tel: 0212 294 10 00

info@masmat.com.tr

Sertifika No: 12055

İcadiye Bağlarbaşı Caddesi

No: 40 Üsküdar 34662 İstanbul

T: +90 0216 474 08 50

isam@isam.org.tr

www.isam.org.tr

İSTANBUL

2015

KONSTANTİNOPOLİS’TE DİNÎ BAYRAMLAR

NİLGÜN ELAM*

Paskalya (Paskha)

Bizans dünyasında önem sırasına göre birinci sırada yer alan Bizans dinî bayramı *Paskalya Yortusu* idi.¹ Yıllan yıla değişiklik gösterir ve daima yaz dönümünden sonra kutlanırdı. MS I-II. yüzyıllarda Paskalya, Doğu Hristiyan dünyasında Yahudi takvimine göre 14 Nisan’da yani İsa’nın Golgota Tepesi’nde çarmıha gerilerek ruhunu teslim ettiğine inanılan tarihte kutlanıyordu;² bugünkü kullandığımız takvime göre mart/nisan arası. Batılı Hristiyanlar ise Paskalya’yı yazın dolunaydan sonraki ilk pazar günü kutlarlardı. Bu konuda her iki tarafın ruhani temsilcileri arasında pek çok sonuçsuz kalan tartışma yaşandı. Eusebius’un kaleme aldığı İmparator I. Konstantinos’un biyografisine göre, Hristiyanlar imparatorun tahta çıkışından önce Paskalya’yı Yahudilerle birlikte bazen 25 Mart’ta, bazen yazın ve bazen de kışın kutluyorlardı.³ Bu âdeti garip bulan imparator, Paskalya’nın farklı bir tarihte kutlanması için yeni bir düzenleme getirdi. 325 yılında İznik’te (Nikaia) toplanan ve Hristiyanlığın amentüsünün oluşturulduğu ilk konsilde alınan kararlardan biri de Paskalya’nın “Romalıları gibi” yılın dolunaydan sonraki ilk pazar günü (gündüz ve gecenin eşit uzunlukta olduğu gün) kutlanmasıydı.⁴

* Anadolu Üniversitesi

1 Gregorius Nazianzenus, *In sanctum pascha* (orat. 45), vol. 36, s. 624,

satır 29: “τῆς ἀγγελικῆς ἀξίαν, καὶ πάντα περιηχοῦσαν τὰ πέρατα. Πάσχα Κυρίου, Πάσχα, καὶ πάλιν ἐρῶ Πάσχα, τιμὴ τῆς Τριάδος. Αὐτὴ ἐορτὴν ἡμῖν ἐορτῇ, καὶ πανήγυριν πανηγύρεων,...”
[http://stephanus.tlg.uci.edu] (TLG).

2 1. Novum Testamentum, Evangelium secundum Mattheum, Chapter 26 section 2 line 2: “Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, οἶδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεταί, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι” (TLG).

3 Origenes, *Commentarii in evangelium Joannis*, Kitap 6, Bölüm 45, Kısım 234, satır 3 (TLG); Kitap 28, Bölüm 25, Kısım 224, satır 1; Theorianus Magister, *Disputatio cum Armeniorum Catholica*, s. 184, satır 32 (TLG).

4 Bkz. Eusebius, “De Vita Constantini Imperatoris Libri Quatuor”, *Patrologia Graeca*, ed. P. Migne, Paris, 1837, c. 20/2, s. 548; Paskalya’nın kutlanmasına dair Nikaia Konsil’inde karar alındığına dair ayrıca bk. s. 1077: “τὴν ἀγιότητα τοῦ Πάσχα ἐορτὴν μὴ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ συντελεῖσθαι. Οὐδὲ γὰρ πρέπει ἐν τοσαύτῃ ἀγιότητι εἶναι τινὰ διαφορὰν”.

Ortodoks Hristiyan inanca göre İsa’nın bir cuma günü çarmıha gerilişinden iki gün sonra dirilmesi (*anastasi*) bir kutlama vesilesiydi.⁵ XI. yüzyılda yaşayan Hristoforos Mytilinaios’un yazdıklarına göre, bu yortuda insanlar evlerini kireçle sıvar ya da duvarlarını farklı renklere boyarlar, evlerinin zeminini defne ve mersin, biberiye ve limon ağacı yapraklarıyla kaplarlardı. O gün en yeni ve en güzel elbiselerini giyerek bir gece önceden kilisede başlayan ayine katılan Bizanslılar, bu gibi resmî yortularda kent sokaklarını ve evlerini ışıklandırırldı.⁶

Bu ışıklar tüm gece boyunca yanar ve kırk günlük Büyük Perhiz sonrasındaki Paskalya Bayramı’nda Bizans sofralarında bol et ve süt ürünü bulunurdu. En güzel yemeklerin pişirildiği Paskalya zamanında bu döneme özgü Paskalya çöreklerinin, simitlerinin pişirilmesi ve kırmızıya boyanmış yumurtalar hazırlanması bir gelenektir. Hristiyanlar, Paskalya’dan önceki Büyük Hafta diye tabir ettikleri haftanın perşembe günü kırmızıya boyanan yumurtada bir şekilde İsa’nın mezarını ve İsa’nın dirilişinin sembolünü gördüler. Yumurta ayrıca Hristiyan inancında bolluk ve bereket, dolayısıyla doğanın yeniden doğuşu ve canlanışını temsil eder. Kırmızı renk, İsa’nın çarmıha gerildikten sonra döktüğü kanı sembolize eder. Büyük Perşembe günü yenen Kutsal Yemek’te yemeğe katılanların kırmızı yumurtalardan birini ellerine alarak yumurtaları birbirine vurmaları bir gelenektir. Geleneğe göre kırılan yumurta hayatın ve İsa’nın dirilerek çıktığı mezarını temsil eder. İsa’nın dünyayı özgürleştirmek ve günahlarından arındırmak için kendini feda etmeye hazır olarak sofraya teninin sembolü olan ekmeği ve kanının sembolü olan şarabı getirdiğine inanılır.

Eğer eski Yunanlıların yumurtayı Asklepion’un kutsal sembolü kabul ettiklerini ve mezarları bunlarla

5 Asterius Sophista, *Commentarii in Psalmos (homiliae 31) Homily 21*, Kısım 7, satır 4; Eusebius, *Historia ecclesiastica*, Kitap 5, Bölüm 23, Kısım 2, satır 7: “κυριακῆς ἡμέρας τὸ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐπιτελοῖτο τοῦ κυρίου μυστήριον, καὶ ὅπως ἐν ταύτῃ μόνῃ τῶν κατὰ τὸ πάσχα νηστειῶν φυλαττοίμεθα τὰς ἐπιλύσεις.” (TLG).

6 Christophoros Mytilenaeus, Poeta, *Carmina varia*. Şiir 136, satır 59 (TLG).

süslediklerini, Romalıların yumurtayı sadece cenaze sonrasında ikram edilen yemeklerde kullandıklarını ve mezarların içine bıraktıklarını düşünürsek Roma uygarlığının mirasçısı olan Bizanslıların da bu eski âdetleri devam ettirmeleri doğal karşılanmalıdır. Aynı âdet bugün de Hristiyan dünyasında sürdürülmektedir.

Paskalya, 22 Mart ile 25 Nisan arasındaki pazar günlerinden birine denk gelir. Ortodoks Hristiyanlar açısından Noel'den daha büyük önem atfedilen Paskalya Yortusu esnasındaki törenler ve kutlamalar bugün olduğu gibi Bizans döneminde de sadece bir gün değil bir hafta boyunca devam ederdi. Trullo Konsili'nin 66 no.lu kararına göre Bizanslılar, çarşamba gününün dışında bu dönemde çalışmazdı. Çalışmadıkları bu sürede halka açık gösterileri takip ederek hoşça vakit geçirme fırsatı bulurlardı. Bazı konsillerin, halkı kiliseden uzaklaştırdığı gerekçesiyle Paskalya süresince Hipodrom eğlencelerini yasaklayan kararlar aldıkları da görülüyor.⁷ 424 yılındaki Kartaca sinoduna katılan piskoposların İmparator II. Theodosios'tan (d. 401-ö. 451) Paskalya dönemindeki pazar günü ve diğer kutsal günlerde Hipodrom ve benzer eğlencelerin yasaklanmasını istemeleri bunun kanıtıdır. Konsil sonunda alınan kararlar, ruhban sınıfının bu girişiminde başarılı olduğunu gösteriyor.⁸

İmparator VII. Konstantinos Porfirogennetos'un *De Ceremoniis* adlı eserinde yaptığı tanımlamaya göre X. yüzyılda Maviler ve Yeşiller, Paskalya zamanında yanlarında *armonion* denilen bir müzik aleti ile beraber bağlı bulundukları *demosun* başkanının evine giderlerdi. Başkanları, onları resmî giysileri içinde ve at üstünde karşılardı. Maviler ve Yeşiller takımlarının üyeleri yüksek sesle imparatora uzun bir saltanat, demos başkanlarına sağlıklı bir ömür, halka refah dolu günler ve iki takım arasında uyum gibi dileklerde bulunurlardı. Bu törenden sonra her bir grup, kendi demos başkanına Hipodrom'a kadar eşlik ederdi. Hipodrom'da da benzer bir törenle dilek ve temennilerde bulunulurdu.⁹

İmparatorların emirnameleri üzerine Paskalya'dan bir hafta önce ve Paskalya haftasında bu kutsal dönemin hatırına mahkemeler davalara bakmazdı. Aynı şekilde ağır suçlar işleyenler dışındaki suçlular hapsedilmezdi. Hapisteki adi suçlular serbest bırakılırdı. İmparator,

Paskalya'nın pazar günü sarayın dönemin şanına yaraşır bir biçimde süslenmiş olan *Hrisoktriklinion* adlı göz alıcı kabul salonunda devlet büyüklerine ziyafetler verirdi. Salona altından bir masa konurdu. İlk günkü ziyafetin üst düzey davetlileri saraya resmî kıyafetleriyle gelirler ve altın masada protokol kurallarına ve rütbelerine uygun olarak otururlardı. O sırada başkentte bulunan yabancı ülkelerin elçileri de bu masada ağırlanırdı. Daha düşük seviyedeki memurlar, politik simalar, subaylar yine resmî kıyafetlerini ve yabancı temsilciler geleneksel kıyafetlerini giymiş olarak diğer masalara otururlardı. Hapishaneden çıkarılmış bazı esirlerin de bu ziyafetlere çağrılması âdettendi. Bu resmî yemek davetleri, müzik eşliğinde devam ederdi. Davetliler, arada bir ayağa kalkarak imparatorun şerefine kadeh kaldırır ve yüksek sesle iyi dileklerini sunarlardı. Bu resmî yemek davetleri bir sonraki pazar gününe kadar tekrarlanırdı. Perşembe günü, patrik ve metropolitler, sarayda görevli rahipler ve başkentteki on iki manastırın başkeşişleri yemeğe davet edilirdi. İmparator, elit ruhbanla birlikte altın masada yemek yedi. Diğer masalarda ise patrikhane personeli ve ilk masadakilerden daha düşük seviyedeki rahipler otururdu. Aristokrat olsun ya da olmasın tüm Bizanslılar birbirlerine iyi bir Paskalya (Καλό Πάσχα: Kalo Paskha) geçirmeleri dileğinde bulunurlardı.¹⁰

Theofania

Tanrı'nın tezahürü/görünmesi anlamına gelen "theofania" (İng. *epiphany* ya da *nativity*) kelimesi, Ortodoks takviminde İsa'nın yaşamıyla alakalı olan ve Paskalya'dan sonraki en eski bayramdır.¹¹ Kilise takviminde 6 Ocak olarak belirlenmiştir. Theofania Bayramı'na atfedilen ilk bilgi, 215 civarında ölen İskenderiyeli Clementios'tan geliyor. Clementios, gnostik grubun İsa'nın vaftiz edilmesini izlediğini ve tanrısallık özelliğinin İsa'nın bedeninde ete kemiğe büründüğü ve vaftiz edildiği an olduğuna inandığını yazar.¹² 6 Ocak tarihinin seçilmesinin nedeni, Antik Dönem hesaplamalarına göre günün uzamaya başladığı tarih olmasıdır. Bu nedenle bu gün, paganlarca ışıgın karanlığa galip geldiği gün olarak kutlanırdı. Bununla birlikte "Yenilmez Güneş" in (*Sol Invictus*) doğum günü 25

⁷ Bkz. G. A. Rhalles ve M. Potles, *Sintagma* (Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων των τε αγίων και πανευφήμων Αποστόλων και των ιερών και οικουμενικών και τοπικών Συνόδων), Athens, 1852, c. 2, s. 356, 424-425.

⁸ Rhalles ve Potles, *Sintagma* (Σύνταγμα), c. 2, s. 469.

⁹ Konstantinos Porphyrogennitos, *De Ceremoniis aulae Byzantinae libri duo*, ed. I. I. Reiske, Bonnae, 1829, c. 1, s. 41, satır 6; s. 44, satır 23.

¹⁰ Porphyrogennitos, *De Ceremoniis*, c. 1, 86.9-97.11, s. 761, satır 1; s. 774, satır 7.

¹¹ Gregorios Nazianzos, "Λόγος 39. Εἰς τὰ Ἁγία Φώτα", *Patrologia Graeca*, ed. P. Migne, Paris 1853, c. 36/2, s. 336-356.

¹² Clemens Alexandrinus, *Stromata*, Kitap 2, Bölüm 11, Kısım 51, alt kısım 2, satır 3 (TLG); G. G. Bekatoros, "Χριστούγεννα (Christougenna)", *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαεδια*, 1968, c. 12, s. 351-352.

Aralık'ta kutlanırdı. Theofania Bayramı, hem Doğu'da hem de Batı'da bu iki pagan bayramının yerini aldı. Yeni Hristiyan bayramı "adalet güneşinin" ve "dünyanın gerçek ışığı"nın görünmesinin bir kanıtı olarak kutlanmaya başlandı. 25 Aralık Roma'da Theofania günü olarak kutlanmaya başlanırken Doğu'da 6 Ocak hem Theofania ve hem de İsa'nın vaftiz günü olarak kutlandı. Ioannes Hrisostomos, IV. yüzyılda iki bayramı birbirinden ayırdı ve İsa'nın doğum gününü 25 Aralık, vaftiz edilmesi ve Kutsal Teslis'in (Baba-Oğul-Kutsal Ruh) tezahürünün yıldönümünün de 6 Ocak'a tarihlenmesini (dolayısıyla kutlanmasını) öngördü.¹³ IV. yüzyıl sonlarından itibaren Doğu dünyasında genel olarak 25 Aralık İsa'nın doğum günü ve 6 Ocak vaftiz edilme tarihinin yıldönümü olarak benimsenerek kutlanmaya başlandı.

Ortodoks Bizans dünyasındaki Theofania Bayramı'nın en büyük karakteristiği vaftiz edildiği sırada İsa'nın üzerinde kumru şeklinde ortaya çıkan Kutsal Ruh'u çağırarak suların kutsanması olayıdır. Erken dönem Hristiyan cemaatinde (*ekklesia*) Theofania arifesinde (Paskalya'da olduğu gibi) cemaate yeni katılacak olanların vaftiz töreni gerçekleşirdi. Ioannes Hrisostomos'un verdiği bilgiye göre, vaftiz töreni için suların kutsanması (*agiasmos*) bir gelenektir. Bizanslı Hristiyanlar, kilisedeki Theofania ritüeli bittikten sonra kutsanmış suyu alır ve içerlerdi. Bazıları, bu suyu alır ve evlerine, bahçelerine ve korumak istedikleri başka mülklerine götürürler, böylelikle bu alanların kutsanmasını sağlarlardı. Bazıları da, bu suyu yıl boyu saklar ve hastalık durumu hâsıl olduğunda ya da başka sıkıntılı zamanlarda kullanırlardı.¹⁴

25 Aralık ile 6 Ocak arasındaki on iki günlük (*dodekaimeron*: Δώδεκαήμερον) önemli bir yortu ya da bayram dönemiydi. Bu dönem günümüze kadar kesintisiz olarak kutlanmaya devam etmiştir. 26 Aralık, Bakire Meryem'in İsa'yı dünyaya getirdiği ve 1 Ocak, İsa'nın sünnet edildiği günün yıldönümü olduğu için

¹³ Bayram olarak kutlanmasıyla ilgili olarak bkz. Basilius Caesariensis, *In sanctam Christi generationem*, vol. 31, s. 1473, satır 4; Gregorius Nazianzenus, *In theophania* (orat. 38), vol. 36, s. 313, satır 44 (TLG); Joannes Chrysostomos, *Scr. Eccl., De beato Philogonio* (= Contra Anomoeos, homilia 6), vol. 48, s. 752, satır 55 (TLG); Joannes Chrysostomos, *De beato Philogonio* (= Contra Anomoeos, homilia 6), vol. 48, s. 752, satır 58 (TLG); Joannes Chrysostomos, *Scr. Eccl., De cognitione dei et in sancta theophania*, vol. 64, s. 43, satır 24 (TLG); *Synaxarium Ecclesiae Constantinopoleos*, *Synaxarium mensis Januarii*, Gün 6, kısım 1, satır 1 (TLG): "Τὰ ἅγια Θεοφάνια εὐορτάζομεν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν ταῖς κατὰ τόπον ..."

¹⁴ Ioannes Chrysostomos, "Λόγος εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα τοῦ Σωτῆρος", *Patrologia Graeca*, ed. P. Migne, Paris 1862, c. 49, s. 365-366.

özel bir öneme sahiptir. Bizanslılar bu uzun bayram döneminin arife günü hariç her türlü iş ve koşuşturmadan kaçınırlardı. Theofania öncesinde hem ruh hem de beden temizliği için oruç tutarlar ve izleyen on iki gün (*dodekaimeron*) boyunca kutlama yaparlardı. Bebeklerin vaftiz geleneği başlamadan önce Hristiyan olmak isteyen kişiler için de böyle bir uygulama yapılırdı. Bu tören, Noel ya da Theofania arifesinde düzenlenirdi. Bizanslılar İsa'nın vaftiz olmasının yıldönümü kutlamalarından bir gece önce sabaha kadar kilisede düzenlenen ayine katılırlardı. Theofania Yortusu Bizans başkentinde adına yakışır biçimde çok parlak bir şekilde kutlanırdı. Kutlamalar, Theofania arifesinde başkentteki Aziz Stefanos Kilisesi'nde imparatorun, saray ve senato mensuplarının da hazır bulunduğu bir törenle suların kutsanmasıyla başladı. İmparator, özellikle Theofania günü beyazlara bürünür ve altın işlemeli kıyafetler giyerdi. Konstantinopolis'in belediye başkanı (*eparkhosu*), kentin temizlenmesi ve süslenmesi için talimatlar verirdi. Ertesi gün düzenlenecek geçit töreni için yollara talaş, çam iğneleri, defne yaprakları ve mersin dalları dökülmesini emrederdi.¹⁵ İmparator ile resmigeçit alayının geçeceği ve sarayı Ayasofya'ya bağlayan yolun halılarla döşenmesini sağlardı. İmparatorun kiliseden dönüşü sırasında halk "Tanrı saltanatını uzun kılsın!" sözleriyle tezahürat yapardı. Maviler ve Yeşiller ilahiler söylerdi. İmparator saraya dönünce büyük ve resmî bir ziyafet verirdi.

Hristougenna (Noel)

Bizans imparatoru, İsa'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak daima belli bir programa bağlı olarak kutlanan en önemli kutsal günlerde ya da en büyük dinsel yortularda belli görevleri yerine getirirdi. Bizans Kilisesi'nin Noel'in ne zaman kutlanacağına karar verdiği X. yüzyıla kadar 25 Aralık günü Güneş Tanrısı'nın onuruna halka eğlenceler düzenlemek bir pagan geleneği idi. Yenilmez Güneş'i temsil eden imparator, kutlamalar sırasında başının üzerinde Güneş Tanrısı'nın ambleminin bulunduğu ışıklı bir çelenkle ortaya çıkarak pagan geleneklerini sürdüren törensel bir gösteri yapardı. İsa'nın doğumu III. yüzyılın sonundan beri 6 Ocak'ta Theofania ile birlikte kutlanıyordu. Geleneğe göre Hristougenna [Hristos'un (İsa) Doğumu] Bayramı'ndan ilk defa 376 yılında Kayserili (Kaisareialı) Büyük Basileios söz etmiştir.¹⁶ Başka tarihî

¹⁵ *Eparchicon Biblion*, Bölüm 15, Kısım 5, satır 2.

¹⁶ Του εν αγίοις πατρος ημων Βασιλείου, Αρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας, Ομιλία εις την αγίαν του Χριστου Γέννησιν, Sanctus Basilius Magnus Caesariensis Archiepiscopus, Homilia in Sanctam Christi Generationem, *Patrologia Graeca*, ed. P. Migne, Paris 1857, c. 31/3, s. 1457, özellikle bkz. s. 1473, satır 3-6.

kaynaklar bu bayramın 335 yılı civarında Roma'da kutlanmaya başlandığını aktarıyor. Bazı araştırmacılar ise İsa'nın doğumu motifinden bahseden en eski ilahlilere dayanarak bu bayramın kutlanmasına yönelik ilk adımların III. yüzyılda atıldığını düşünürler.¹⁷ Papa I. Julius döneminde (337-352), Hz. İsa'nın doğumunun Theofania Bayramı ile birlikte kutlanması uygulamasına son verildi. İnanişâ göre, 25 Aralık tarihi İmparator Octavianus Augustus zamanında Roma arşivlerinde yapılan araştırmalar sonucunda İsa'nın doğum yıldönümü olarak kabul edildi.¹⁸ Buna bağlı olarak, İsa'nın doğumu, günlerin uzamaya başladığı kış gündönümü esas alınarak belirlendi. 25 Aralık tarihinin İsa'nın doğumunun yıldönümü olarak kabul edilmesinde bu olayın Antik Grek tanrılarından "yenilmez" Helios'a (Roma'da Sol Invictus) atfedilen Roma'nın en önemli bayramıyla (Dies Natalis Solis Invicti) ve Mithra'nın doğum günü kabul edilen aynı tarihle birleştirilmesi de rol oynadı. Saturnalia ya da Brumalia gibi Antik Dönem'den beri çok popüler olan pagan Roma bayramları da aynı şekilde Hristiyanlaştırıldı. Hristiyanlık, imparatorluğun resmî dinî olduğunda yüzyıllardır kutlanan eski pagan bayramlarını ve geleneklerini özümseyerek onlara yeni bir boyut ve önem vermeye çalıştı. Kilisenin tüm yasaklarına rağmen on iki gün süren bu gibi bayramlar, Geç Antik Dönem Roma imparatorluk çağı boyunca V. yüzyıla kadar özellikle taşrada kutlanmaya devam etti. Daha sonraki dönemde insanların birbirine hediyeler vermesi, eğlenceler düzenlenmesi, kâğıt oynanması gibi aktiviteler de yeni yıl kutlamalarına dâhil oldu. 25 Aralık kutlamaları 376 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'na da aktarıldı. Nitekim 386 yılında Doğu kilisesinin önemli simalarından Aziz Ioannes Hrisostomos, Hristiyan cemaate bu tarihin İsa'nın doğumunun yıldönümü olarak kutlanmasını tavsiye ediyordu.¹⁹ İmparator I. Iustinianos'un bu tarihi 529 yılında resmî tatil ilan etmesiyle yeni bir boyut kazandı.

Bizanslılar, İsa'nın doğduğu gün kilisenin içine küçük bir mağara yaparlar, buraya bir döşek yerleştirerek üzerine de bebek İsa'yı sembolize eden bir çocuk koyarlardı. Bizans döneminde lohusa kadınlara sütlerinin

bol olması için ırmık, tereyağı ve bal gibi malzemelerin katılarak pişirilen ve *lohozema* denilen ırmık helvasına benzediğini tahmin ettiğimiz bir tatlı ikram edilirdi. Noel'in ertesi günü İsa'nın annesi Bakire Meryem'in lohusalığının onuruna/anısına eşe dosta bu tatlıdan yapıp gönderilmesi âdettendi. Ancak Bizans Kilisesi, 691 yılındaki Trullo Konsili'nde alınan 79. kanonun da gösterdiği üzere bu geleneği hoş görmedi ve geleneği sürdürdükleri takdirde rahiplerin ruhban sınıfından çıkarılmasına ve ruhbandan olmayan halkın ise aforoz edilerek cezalandırılmasına karar verildi. Çünkü Kilise'nin resmî görüşüne göre "Panagia yani Bakire Meryem lohusalık yaşamadı (οὐκ ἐγνώ λοχεῖαν)". X. yüzyılın Bizanslı yazarlarından Symeon Metafrastes'e göre, Kilise'nin getirdiği bu yasak, sıradan Bizanslı halkı bu geleneği sürdürmekten alıkoyamadı. Theodoros Balsamon'a göre bu gelenek XII. yüzyılda sadece Konstantinopolis'te ortadan kalkmış görünmektedir.

Bizanslılar, bu günü nasıl geçirirlerse tüm yılın da aynı şekilde geçeceğine inanırlardı. Bu nedenle o günü hoşça geçirmeye özen gösterirlerdi. Büyük dinî yortularda ya da bayramlarda konutların kapı eşiklerinin süslenmesi ve yolların temizlenmesi geleneği sürdürüldü. Konstantinopolis'in belediye işlerine başkanlık eden *eparkhos* adlı yetkili kişinin emirleri gereği Noel zamanında kentin caddeleri temizlenir, aynı zamanda caddelerin iki yanında sıralanmış olan sütunlar İsa'nın doğduğu gün mersin dalları, biberiye yaprakları ve mevsim çiçekleriyle süslenirdi.²⁰

Bizanslılar, İsa'nın doğduğu günü farklı kılıklara (deve, teke, geyik vb.) girip evden eve dolaşarak, dans ederek ve şarkı söyleyerek geçirirlerdi. Yolda bu kılıkta dolaşanlara şakalar yapılır ve birlikte eğlenilirdi. Özellikle çocuklar bu dönemi sabırsızlıkla beklerdi. On iki günlük bayram süresince günün ilk ışıklarıyla birlikte kalkan Bizanslı çocukların gün batımına kadar evleri dolaşıp aulos (flüt) ve panflüt gibi müzik aletlerini çalarak *kalanta* denilen şarkılar söylediği, dönem kaynaklarından bilinmektedir. Homer'in Bizanslı yorumcularından olan ünlü gramerci ve şair Ioannes Tzetzes'ten (1110-1180) öğrendiğimize göre, bugün de Ortodoks dünyada sürdürülen bu gelenekle çocuklar ziyaret ettikleri evlerin sahiplerine iyi dilek ve övgülerini ifade ettikten başka harçlık da isterlerdi. Ellerinde bir elma ya da portakal tutarak zenginlerin evlerine giderlerdi. Ev sahipleri bu meyvelerin üzerine bir metal para saparlardı. Geç

¹⁷ St. Papadopoulos, *Patrologia*, Atina 2000, c. 1, s. 474.

¹⁸ Yuhanna, 3:30.

¹⁹ Ioannes Chrysostomos, "Sermones Panegyrici. In solemnitates Domini Nostri Jesu Christi et Sanctorum. In Homiliam in Diem Natalem Domini Nostri Jesu Christi Monitum (Εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἁθλῶν μὲν ἔτι οὖσαν τότε, πρὸ δὲ ὀλίγων ἐτῶν γυνωρισθεῖσαν παρὰ τινων τῶν ἀπὸ τῆς Δύσεως ἐλθόντων καὶ ἀναγγελάντων.)", *Patrologia Graeca*, ed. P. Migne, Paris, 1859, vol. 49/2, pars 1, s. 351-352.

²⁰ Bkz. Φ. Κουκούλες, *Βυζαντινὸν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. ΣΤ', Αθήναι, 1955 (Yunanca) (Ph. Koukoules, *Bizanslıların Yaşam ve Uygarlığı*, c. 6, Atina, 1955, s. 152).

saatlere kadar Konstantinopolis sokaklarında dolaşan büyükler de bu Noel şarkılarını söyler ve harçlık alıncaya kadar evlerin kapılarından ayrılmazlardı. İsa'nın doğum günü dâhil on iki gün boyunca çoluk çocuk ya da yetişkin Bizanslılar kılık değiştirmiş, yüzleri boyalı şekilde gürültüyle ve türlü şakalarla başkentteki evleri dolaşarak evlerin kapılarını çalmaya devam ederdi.

İmparator izin verdiği takdirde özellikle Konstantinopolis'te oturan halk İsa'nın doğum günü şerefine Hipodrom'da düzenlenen yarışları izleme imkânına sahip olurdu. Büyük kalabalıkların izlediği yarışlar sırasında imparator da şeref tribününde hazır bulunur ve gösterileri takip ederdi. XII. yüzyıla kadar devam eden bir geleneğe uygun olarak imparatorun Büyük Saray'dan başlayarak Ayasofya Kilisesi'ne kadar ilerleyeceği güzergâh geçit töreni nedeniyle bu bayram gününe yaraşır bir görkemle süslenirdi. İmparator, Ayasofya'nın kapısına vardığında başındaki taç yüksek bir saray görevlisi (*praipooitos*) tarafından çıkarılırdı. Konstantinopolis Patriği, içeri girmeye hazırlanan imparatoru kilisenin narteks kısmında karşılar ve ona eşlik ederdi. Dua etmek için kiliseye en önce giren imparator *moutatorion* adı verilen dinlenme alanına geçer ve komünyonun (ekmek-şarap ayini) gerçekleştireceği sırada buradan çıkarak ayine katılırdı. Ayasofya'daki ayin bittikten sonra saraya dönerken Hipodrom'daki at yarışlarının başlıca aktörleri olan takım üyeleri beş ayrı noktada durarak imparatora tezahüratta bulunur ve iyi dileklerini sunarlardı. İmparator, öğle vakti Büyük Saray'daki *hrisotriklinionda* (altın salon) devletin ileri gelenlerini ve yabancı elçileri ağırladığı resmî bir yemek daveti verirdi. İmparator, sarayda tüm askerî ve mülki erkânın hazır bulunduğu bir törende terfi eden ya da yeni bir makama atanan devlet memurlarına diplomalarını/atama belgelerini verirdi. Yüksek devlet görevlileri imparatorun önünde diz çökerek bu belgeleri alırdı.

Yemek davetine İsa'nın on iki havarisini temsil eden on iki yoksul kişinin de çağrılması adettendi. Bu kişiler, davette yemeklerini antik geleneklere uygun olarak *klene* benzeri mobilyalara uzanarak yerler ve zaman zaman ayağa kalkarak imparatora tezahürat yaparlardı. Bu arada Ayasofya'nın ve Havariyyun Kilisesi'nin güzel sesli koristleri de İsa'nın doğumuyla ilgili bir ilahi söylerdi: "Senin doğumunla ey İsa, Tanrımız, bilginin ışığı yeryüzüne doğdu."²¹ Bizans imparatorları, bu günün kutsiyetine saygılarının bir ifadesi olarak basit suçlar işleyen kişilerin tutuklanmasını ve hapsedilmesini

yasaklardı. Özel bir emirname yayınlayarak bu şartlara uyanların salıverilmesini sağarlardı. Ağır suçlar işlendiği takdirde ise bu durum geçerli olmazdı. Roma takvimine göre yılın ilk gününe *kalendae* denirdi. 1 Ocak tarihinin yeni yılın başlangıcı olarak kabul edilmesinin kökenleri MÖ II. yüzyılda aranmalıdır. Bu tarih, Romalıların beş resmî bayramından biri sayıldı. MÖ 153'te yeni yılın 7 Aralık'ta başladığı kabul edilirdi ve yüksek memurların atandıkları görevlerinin başına bu tarihte geçmesi âdettendi. Bundan önce yeni yılın 1 Mart'ta başladığı kabul ediliyordu. 313 yılında 1 Eylül dinî takvime göre yılbaşı olarak kabul edildi ve bu uygulama Bizans döneminde de devam etti.²²

²¹ "Ὁ γεννηθεὶς σου, Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν ἀνέτειλε τῷ κόσμῳ τὸ φῶς τῆς γνώσεως".

²² G. Wissowa-M.P. Nillson, "Kalendae", *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1919, c. 10, fasikül 2, s. 1560-1562.